

SAKRALINIŲ OBJEKTŲ STATYBA IR RESTAURAVIMAS VILNIUJE XIX A. PABAIGOJE–XX A. PRADŽIOJE

Henryka Ilgiewicz

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas hilgiewicz@yahoo.com*

Anotacija. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje rusų valdžios ir Stačiatikių bažnyčios iniciatyva Vilniuje buvo pastatytos kelios didelės cerkvės. Katalikų sakralinių objektų statyba ir restauravimas Vilniuje buvo ribojamas iki pat rusų viešpatavimo pabaigos – 1915 m., tačiau XX a. pradžioje šis draudimas buvo šiek tiek sušvelnintas. Tuo pasinaudojo katalikiškoji Vilniaus visuomenė, kuri pradėjo sakralinių objektų gelbėjimo akciją. Buvo restauruotos Šv. Onos ir Šv. Mykolo bažnyčios, Šv. Petro ir Povilo bažnyčios vidus. Naujų bažnyčių statyba Vilniuje tapo įmanoma tik po 1905–1907 m. revoliucinių įvykių, kai carinė valdžia pavergto krašto gyventojams buvo priversta padaryti kai kurių nuolaidų. Buvo pastatyta nedidelė bažnyčia dabartinėje Gerosios Vilties gatvėje, Šv. Kazimiero bažnyčia Naujojoje Vilnioje, pradėtos statyti Švenčiausios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia Žvėryne (statyba baigta 1922 m.) bei moderni Švenčiausiosios Jėzaus Širdies bažnyčia (statyba nebuvo baigta).

Reikšminiai žodžiai: sakraliniai pastatai, Vilniaus cerkvės, Vilniaus bažnyčios, Šv. Onos bažnyčia, Šv. Mykolo bažnyčia, Šv. Konstantino ir Mykolo cerkvė.

Įvadas

Šio darbo tikslas – trumpai apžvelgti sakralinių pastatų (katalikų bažnyčių, stačiatikių cerkvių, koplyčių) statybą ir restauravimą Vilniuje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, parodyti carinės valdžios požiūrį į stačiatikių ir katalikų naujų sakralinių pastatų statybą. Ruošiant straipsnį panaudota publikuota dokumentinė medžiaga, to meto spauda, lietuvių, lenkų ir rusų autorių darbai.

Cerkvių statyba Vilniuje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje

Vilnius XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo carinės Rusijos imperijos sudėtyje kaip sudėtinė vadinamojo Šiaurės vakarų krašto dalis. Griežtas policinis režimas, įvestas šiame krašte po Sausio sukilimo (1963–1964 m.) nuslopavimo, paveikė ir sakralinę Vilniaus architektūrą. Rusų valdžia Katalikų bažnyčią laikė pavojinga jėga ir visomis priemonėmis stengėsi riboti jos įtaką. Buvo uždarinėjamos katalikų bažnyčios ir vienuolynai, persekiojami patriotiškai nusiteikę kunigai ir vienuoliai, neleidžiama statyti naujų katalikiškų sakralinių objektų (bažnyčių, koplyčių, kryžių) (Корнилов 1901;

Миловидов 1910; Сборник... 1866; Paszkiewicz 1994]. Vilniuje rusų valdžios įsakymu buvo sugriauta Šv. Juozapo bažnyčia ir Pranciškonų bažnyčios varpinė. Atimtuose iš katalikų vienuolynų pastatuose ir bažnyčiose (Šv. Ignato, Šv. Mykolo, Pranciškonų) buvo įrengti archyvai, sandėliai, kazino, lombardai ir pan. (Jaroszewicz 1994: 141–153; Širkaitė 1994; Kłos 1937; Lietuvos architektūros... 1994: 64–65, 88–99; Турцевич 1898).

Visiškai kitokioje padėtyje buvo Stačiatikių bažnyčia, ištikimas rusų viešpatavimo tame krašte ramstis. Ji naudojosi visokeriopa carinės valdžios globa ir parama. Visų pirma Stačiatikių bažnyčiai buvo atiduota daug katalikų sakralinių pastatų (Vilniaus Šv. Kazimiero, Šv. Trejybės, vizitiečių Jėzaus Širdies, augustinų Šv. Marijos Ramintojos, trinitorių Viešpaties Jėzaus bažnyčios). Valdžios skirtomis lėšomis (gautomis iš kontribucijų, kurias mokėjo lenkų dvarininkai) XIX a. antroje pusėje buvo atstatytos Vilniuje Piatnickajos (Paraskevos) ir Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvės, atnaujinta Šv. Mikalojaus, pastatyta Šv. Kotrynos cerkvė Žvėryne (Aleksandrijoje) (1 pav.) bei neišlikusi iki mūsų laikų Aleksandro Nevskio koplyčia Georgijaus (Šv. Jurgio, paskui Adomo Mickevičiaus, Stalino, Lenino, dabar Gedimino) prospekte (Kłos 1923: 171–174; Jackiewicz 2003: 41–42, 71–72; Виноградов 1908: 74–93).

Naujas cerkvių statymo Vilniuje etapas prasidėjo XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. 1892–1895 m. pastatyta Mykolo Arkangelo cerkvė Šnipiškėse, dabartinėje Kalvarijų gatvėje (architektai V. S. Merežkovskis ir Michailas Prozorovas), 1895–1898 m. – Aleksan-

1 pav. Vilnius. Šv. Kotrynos cerkvė.
Fot. Vytautas Balčytis

Fig. 1. Orthodox Church of St. Catherine in Vilnius. Photo by Vytautas Balčytis

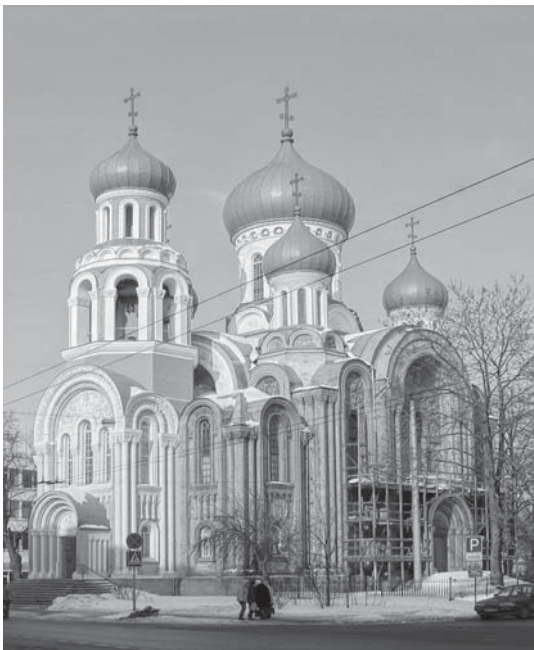

2 pav. Vilnius. Dievo Motinos Dangaus Ženklo (Znamenskaja) cerkvė. Fot. Vytautas Balčytis

Fig. 2. Znamenskaya Orthodox Church in Vilnius.
Photo by Vytautas Balčytis

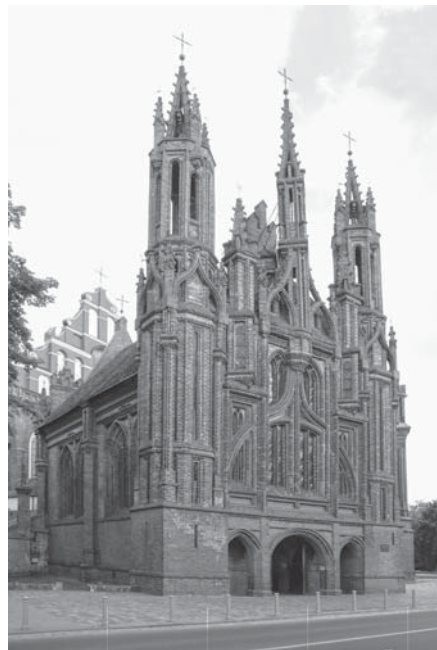
dro Nevskio cerkvė Naujininkuose (architektas Michailas Prozorovas), 1899–1903 m. – Dievo Motinos Dangaus Ženklo cerkvė Žvėryne, dar kitaip vadinama Znamenskaja (architektas Michailas Prozorovas) (2 pav.), 1913 m. – Šv. Konstantino ir Mykolo cerkvė tuometiniame Vilniaus priemiestyje Pohuliankoje (architektai Vladimiras Adamovičius ir Aleksandras Špakovskis) (3 pav.). Pastaroji buvo pastatyta Romanovų dinastijos viešpatavimo Rusijoje 300-ųjų metinių proga, dėl to dažnai yra vadinama Romanovų cerkve. Naujų cerkvių statyba Vilniuje buvo panaudojama stačiatikybės ir Rusijos galybės propagandai. Kertinio akmens padėjimas ir pastatytos cerkvės pašventinimas vyko labai iškilmingai, dalyvaujant stačiatikių dvasininkams, bažnytinių brolių nariams, rusų valdininkams ir kariškiams. Ta pačia proga buvo leidžiamos propagandinės brošiūros, o visi statybos etapai aprašomi rusų spaudoje (Врублевский 1886; Миловидов 1911; Миловидов 1913; Виноградов 1908: 98–105; Смоктунович 1903; Смольский 1903).

Naujos cerkvės tapo svarbiais rusinimo ir stačiatikybės skleidimo židiniais. Pastatytos šiam kraštui nebūdingu maskvietišku stiliumi, turėjo pakeisti Vilniaus vaizdą ir suteikti jam panašumo į kitus Rusijos provincijos miestus. Cerkvių vidų puošdavę vietiniai rusų dailininkai irgi stengėsi laikytis įprastų rusų sakralinio meno kanonų (Lietuvos architektūros... 2000: 318–326; Architektura... 2006: 147–149). Prie cerkvių veikė chorai, rusų parapiinės mokyklos, bibliotekos ir skaityklos. Bibliotekas globojo ir

3 pav. Vilnius. Šv. Konstantino ir Mykolo (Romanovų) cerkvė. Fot. Vytautas Balčytis

Fig. 3. The Orthodox Church of St. Michael and St. Constantine in Vilnius. Photo by Vytautas Balčytis

4 pav. Vilnius. Šv. Onos bažnyčia. Fot. Vytautas Balčytis

Fig. 4. Catholic Church of St. Ann in Vilnius. Photo by Vytautas Balčytis

kontroliavo Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyrius. Knygos ir laikraščiai šioms bibliotekoms buvo parenkami labai atsakingai. Buvo siekiama auklėti ištikimus patvaldystei ir Stačiatikių bažnyčiai Rusijos pavaldinius (Vilniaus... 1899–1915: 6; Миловидов 1911; Шлевис 2006: 47–52; Устав... 1907).

Katalikų sakralinių objektų statyba ir restauravimas Vilniuje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje

Katalikiškų sakralinių objektų statyba ir restauravimas Vilniuje buvo ribojami praktiškai iki pat rusų viešpatavimo pabaigos 1915 m., tačiau XX a. pradžioje šis draudimas buvo šiek tiek sušvelnintas. Tuo pasinaudojo katalikiškoji Vilniaus visuomenė, kuri pradėjo sakralinių objektų gelbėjimo akciją. Pirmiausia buvo susirūpinta Šv. Onos bažnyčios (4 pav.) būkle. Ši unikali architektūrinis požiūriu bažnytelė tarnavo Vilniuje gyvenantiems svetimšaliams katalikams. Prie jos veikė garsi Šv. Martyno brolija. 1895 m. speciali komisija, sudaryta iš inžinierių ir architektų (Aleksandras Antonowiczius, Karolis Falewiczius, Julianas Januszewskis, Tadeusz Rostworowski) nustatė, kad Šv. Onos bažnyčiai, pastatyta XV–XVI a. sandūroje ir pagrįstai laikomai vėlyvosios gotikos perlu, gresia griūtis, nes prateka stogas, suskilinėjusios sienos, atsiradę plyšiai pamatuose ir navos skliautuose, po pamatais, supuvus padėtiems po jais rąstams, atsiradusios tuštumos (Jankevičienė 1981; Drėma 1991: 136–137). Komisijos išvados nepaliko abejonių, kad bažnyčią nedelsiant reikia restauruoti. Tačiau tam reikėjo gauti Vilniaus vyskupo ir rusų valdžios leidimą, paruošti darbų projektą ir surinkti pinigus. Buvo aišku, kad unikalioms bažnyčios restauracija negali būti atlikta negausių jos parapijiečių jėgomis ir reikalinga plati visuomenės pagalba. Spaudoje buvo aprašyta tragiška Šv. Onos bažnyčios būklė bei kviečiami visi „pasiturintys ir įtakingi žmonės“ ir architektai prisidėti prie sakralinio architektūros paminklo gelbėjimo. Ta pačia proga atkreiptas dėmesys ir į kitų Vilniaus bažnyčių blogą būklę (A. R. Z. 1899; Dmochowski 1899).

1902 m. po ilgų bažnyčios klebono Jano Józefo Łaboko ir Šv. Martyno brolijos pastangų buvo gautas valdžios leidimas ir sudarytas bažnyčios restauravimo komitetas, vadovaujamas grafo Adomo Broel-Platerio. Šis komitetas turėjo organizuoti aukų rinkliavą, vadovauti visiems bažnyčios restauravimo darbams ir kviesti specialistus tiems darbams atlikti. Komiteto sudėtyje buvo ir keli nelegalios lenkų Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos nariai: matematikas ir istorikas Kazimierz Podernia, dailininkas Bolesław Rusieckis, archeologas Wandalinas Szukiewiczus. Kiti tos draugijos nariai padėjo rinkti lėšas ir populiarinti bažnyčios restauravimo idėją visuomenėje. Władisław Zahorski parašė ir išleido knygėlę apie Šv. Onos bažnyčią, o gautus ją pardavus pinigus paskyrė bažnyčios remontui, Lucjanas Uziębła rašė apie šią bažnyčią ir jos restauravimą Vilniaus spaudoje (Zahorski 1905; Uziębło 1905; 1906). Į akciją įsitraukė taip pat kitų miestų gyventojai. Pavyzdžiui, Varšuvos filharmonija 1902 m. rugsėjo 3 d. žemės ūkio parodos Vilniuje atidarymo proga surengė koncertą, o jo visas pajamas (1456 rublius ir 19 kapeikų) skyrė Šv. Onos bažnyčios restauravimui. Žymus lenkų architektas iš Varšuvos Józefas Pius Dziekoński (1844–1927) nemokamai paruošė res-

tauravimo projektą, o Krokuvos konservatorius Sławomiras Odrzywolskis (1846–1933) padėjo išspręsti pagrindinius meninio ir techninio pobūdžio restauravimo klausimus (Sprawozdanie... 1904; 1910).

Restauravimo darbai vyko su pertraukomis septynerius metus (1902–1909 m.). Pirma etape 1902–1904 m. atlikti patys svarbiausi pastato apsaugos ir tvirtinimo darbai: pakeisti bažnyčios pamatai, naujai permūryti rūšiai, nusausinta bažnyčią supanti teritorija, sustiprintos sienos, išardyti ir naujai suskliausti skliautai, naujai nutinkuotos zakristijos sienos, o į langus įstatytos meniškos geležinės pynutės. Be to, 1903 m. vasarą Vilniaus miesto savivaldybė pasirūpino nukasti priešais Šv. Onos bažnyčią esančios gatvės paviršių, daugiau negu 1 metrą pakilusį virš bažnyčios grindų lygio. Visiems šiems darbams apmokėti ir statybinėms medžiagoms išleista 18 939 rubliai ir 78 kapeikos. Kasoje liko 7205 rubliai ir 78 kapeikos. Turimų pinigų buvo per mažai atlikti visiems restauravimo projekte numatytiems darbams, tad komitetas kreipėsi vėl į Vilniaus diecezijos tikinčiuosius su prašymu paremti šį kilnų bažnyčios gelbėjimo reikalą (Sprawozdanie... 1904; Drėma 1991: 138–144).

Per likusius penkerius metus čerpėmis uždengtas stogas, naujai nutinkuotos vidinės bažnyčios sienos ir skliautai, pagaminti geležiniai kryžiai bokštams, sudėtos terakotinės grindys ir atstatytas vargonų choras, restauruoti altoriai, didžiajam altoriui padarytas naujas tabernakulis, pakeistos sakykla ir klausyklos, įstatytos naujos pagrindinio įėjimo durys, ir atlikta mažesnių darbų. Planuota bažnyčios vidų išpuošti polichromine tapyba ir vitražais, tačiau dėl lėšų stokos tos minties atsisakyta (Bartikienė *et al.* 1975; Drėma 1991: 145–148).

Vilniaus visuomenė labai atidžiai sekė Šv. Onos bažnyčios restauravimo darbų eigą ir nevengė pareikšti savo nuomonės spaudoje, jeigu su kuo nors nesutikdavo. Pavyzdžiui, vilniečiams nepatiko Varšuvoje pagaminti metaliniai kryžiai bokštelių viršūnėms. Dailininkas Ferdinandas Ruszczykas atkreipė dėmesį, kad jie per daug puošnūs ir auksu nublizginti. Bažnyčios restauravimo komitetas atsižvelgė į vilniečių nuomonę, pardavė minėtus kryžius už 200 rublių ir už tuos pinigus užsakė tinkamus gotikinei bažnyčiai kryžius. Buvo siūlymų išgriauti tris barokinius bažnyčios altorius, įrengtus gotikinėje bažnyčioje XVIII a. viduryje pagal architekto Johanno Christopho Glaubitzo projektą. Po ilgų svarstymų altoriai buvo palikti motyvuojant tuo, kad naujiems altoriams įrengti trūksta lėšų (Lietuvos valstybės...; Uziębło 1905).

Restauravimo darbai buvo baigti 1909 m. liepos mėnesį ir Šv. Onos dieną (liepos 26 d.) atnaujintoje bažnyčioje įvyko pirmosios iškilmingos pamaldos. Komitetas paskutinį kartą susirinko 1910 m. gegužės 28 d. Posėdyje dalyvavo Komiteto vicepirmininkas kunigas kanauninkas Janas Józefas Łabokas, nariai: Kazimierz Podernia, Bolesław Rusieckis, Ludwik Zabłockis, Karolis Falewiczius ir Wacław Makowski. Buvo aptarta ataskaita, iš kurios buvo matyti, kad Šv. Onos bažnyčios restauravimui išleista iš viso 48 635 rubliai ir 9 kapeikos. Komiteto kasoje liko neišnaudota 1326 rubliai ir 27 kapeikos. Pinigai buvo atiduoti bažnyčios reikmėms, o komiteto ataskaita paskelbta spaudoje (Sprawozdanie... 1910).

Tuometinė Vilniaus apsišvietusi visuomenė įvertino Šv. Onos bažnyčios restauravimą labai palankiai, laikydama jį vienu svarbiausių įvykių to meto Vilniaus paminklų

apsaugos srityje. Žymus lietuvių meno istorikas Vladas Drėma taip pat pripažįsta, kad šis 1902–1909 m. restauravimas buvo pirmas rimtas moksliskai atliktas darbas. Čia kartu dirbo Vilniaus, Varšuvos ir Krokuvos specialistai – architektai, inžinieriai, restauratoriai, bendrai sukūrę restauravimo principus, metodiką ir naudoję visas pažangias tuometines restauravimo priemones. Tačiau kartu V. Drėma pažymi, kad šiandienos požiūriu restauruojant bažnyčią buvo neišvengta klaidų (Uziėblo 1905; Drėma 1991: 151–164).

XX a. pradžioje taip pat buvo restauruota Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje (5 pav.). Bažnyčia pastatyta XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio ir Vilniaus vaivados Leono Sapiegos (Leon Sapieha, 1557–1633) iniciatyva. Panašiai kaip ir kitų Lietuvos ir Lenkijos tuo metu statytų sakralinių pastatų jos architektūra turi gotikos ir renesanso bruožų. Bažnyčia tarnavo vienuolėms bernardinėms (klarisėms) ir kartu buvo Sapiegų šeimos mauzoliejumi. Jos požemiuose buvo palaidota daug šios garsios didikų giminės atstovų. Bažnyčia ir vienuolyno pastatai labai nukentėjo 1655–1661 m. karo su Maskva metu, kada įsiveržę kazokai išžudė vienuolyne prisiglaudusius žmones kartu su nespėjusiomis pasitraukti vienuolėmis. Po 1662 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės etmono ir Vilniaus vaivados Povilo Jono Sapiegos ir kitų aukotojų lėšomis bažnyčia ir vienuolyno pastatai buvo atnaujinti ir vėl atiduoti vienuolėms, kurios globojo ir auklėjo mergaites, dažniausiai neturtingas bajoraites: mokė jas religijos pagrindų, rašybos, skaitymo, muzikos, prancūzų kalbos, rankdarbių (Ener 1908; Zahorski 1911; Lietuvos architektūros... 1994: 263–264).

5 pav. Vilnius. Šv. Mykolo bažnyčia. Fot. Vytautas Balčytis
Fig. 5. Catholic Church of St. Michael in Vilnius. Photo by Vytautas Balčytis

Šv. Mykolo bažnyčios interjeras išsiskyrė turtinga puošyba. Skliautą puošė geometrinis žvaigždžių ir rozečių ornamentas. Didysis vėlyvojo renesanso stiliaus altorius, sukurtas XVII a. pirmoje pusėje, buvo iš spalvoto marmuro, o jį puošusios šventųjų figūros – iš alebastro. Barokinius šoninius altorius, padarytus iš dirbtinio marmuro, taip pat puošė gausūs ornamentai, paveikslai ir skulptūros. Viename iš jų buvo garsėjantis stebuklais Švenčiausios Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas, dar kitaip vadinamas „Sapiegų Madona“. Šis paveikslas nuo XVI a. pradžios buvo Vilniaus Bernardinų bažnyčioje. Leonas Sapiega išprašęs paveikslą iš vienuolių bernardinų 1596 m. iškilmingoje procesijoje parnešė jį ant savo pečių (paveikslas, nutapytas ant 1,5 colio storio ąžuolinių lentų, yra 2,5 metrų aukščio ir 2 metrų pločio) į naująją bažnyčią ir pakabino viename iš šoninių altorių. XVII a., karų ir negandų laikais, paveikslas ėmė garsėti stebuklais ir buvo gausiai lankomas maldininkų. 1750 m. per Švenčiausios Mergelės Marijos gimimo šventę (rugsėjo 8 d.) paveikslas buvo iškilmingai karūnuotas. Jį puošė gausūs votai ir tikinčiųjų dovanotos brangenybės. Caro valdžiai 1888 m. uždarius Šv. Mykolo bažnyčią paveikslas slapta buvo perneštas atgal į Bernardinų bažnyčią (Obraz cudowny... 1857; Kurczewski 1912; Obraz M. B... 1934; Janonienė 2004).

Vertingi meniniu požiūriu buvo Sapiegų – paties fundatoriaus Leono Sapiegos ir jo dviejų žmonų – Elžbietos ir Dorotos, – sūnaus Jono Stanislovo Sapiegos, Kristupo Sapiegos ir Teodoros Kristinos – Kazimiero Leono Sapiegos žmonos – antkapiniai paminklai. Antkapiai turi baroko bruožų, jie padaryti iš tamsaus rausvo marmuro, su gausiais puošybos elementais (Zahorski 1911; Janonienė 2004).

Po Sausio sukilimo (1863–1864 m.) nuslopinimo prasidėjusios carinės reakcijos metais vienuolyno pastatai ir bažnyčia buvo atimti iš katalikių vienuolių ir atiduoti įvairioms rusų įstaigoms. Daug vertingų sakralinės dailės kūrinių buvo išgrobstyta, o pastatai nuniokoti. Sušvelnėjus režimui 1902 m. nuniokota bažnyčia buvo grąžinta Sapiegos kaip giminės mauzoliejus. 1904 m. Sapiegų kvietimu į Vilnių atvyko žymus Krokuvos restauratorius Zygmuntas Hendelis, kuris nuodugniai apžiūrėjo bažnyčią ir patarė, kaip ją restauruoti. Deja, įtempta politinė padėtis, Rusijos karas su Japonija, 1905 m. revoliuciniai įvykiai sutrukdė pradėti restauravimą platesniu mastu. Buvo atlikti tik neatidėliotini darbai: suremontuotas stogas, užtaisytos skylės sienose. 1906 m. Sapiegų prašoma Vilniaus miesto taryba sudarė specialią bažnyčios restauravimo komisiją, į kurią įėjo Michałas Węśławski, Bolesławas Rusieckis, Stanisławas Jarockis, Wacławas Michniewiczus ir Władysławas Zahorskis. Komisija, susipažinusi su Z. Hendelio patarimais, atidžiai apžiūrėjo bažnyčios pastatą ir išreiškė savo nuomonę konkrečiais restauravimo klausimais, tačiau ne visi jos pasiūlymai sulaukė visuomenės pritarimo. Ypač kritikuotas komisijos sumanymas nugriauti bažnyčią juosiančią sieną ir šoninius altorius bažnyčios viduje. Po karštų ginčių spaudos puslapiuose nutarta sieną ir altorius palikti vietoje. Pašalinti buvo tik du XVIII a. pabaigoje didžiojo altoriaus šonuose pastatyti altorėliai (Šv. Arkangelo Mykolo ir Šv. Arkangelo Rapolo), kurie neturėjo didesnės meninės vertės ir nesiderino su didingu didžiuoju altoriumi. Bažnyčios restauravimo darbai vyko 1906–1912 m. Restauruojant bažnyčios vidų stengtasi ne tik atnaujinti išlikusias interjero detales, bet ir sugrąžinti anksčiau bažnyčiai priklausiusius paveikslus, paminklinių antkapių dalis, jeigu pavykdavo juos atrasti. Restauracijos darbai buvo baigti 1912 m. pabaigoje. Iškilmingai kunigo praloto Kazimiero Michałkiewicz-

ziaus pašventinta bažnyčia buvo gražinta katalikų tikintiesiems (Zahorski 1911; Ener 1906; 1908; Romer 1906; Uziębło 1906; 1912). Į atnaujintą bažnyčią sugrįžo ir garsusis Švenčiausios Mergelės Marijos su Kūdikieliu paveikslas, saugotas Bernardinų bažnyčioje. Paveikslas buvo Šv. Mykolo bažnyčioje iki 1948 m. Tarpukaryje jis buvo lenkų specialistų restauruotas. 1948 m. sovietų valdžios paliepiamu Šv. Mykolo bažnyčia vėl buvo uždaryta, o paveikslas perneštas į Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčią. 1973 m. jis perduotas Lietuvos TSR dailės muziejui. Daug jį puošusių votų dingo. Nuo 1987 m. paveikslas saugomas Vilniaus arkikatedros Goštautų koplyčioje. Šv. Mykolo bažnyčioje nuo 1972 m. veikė Architektūros muziejus (Sopoćko 1935; Janonienė 2004).

XX a. pradžioje buvo iš dalies atnaujinti ir kiti sakraliniai objektai. Pavyzdžiui, nuvalytos freskos Šv. Kazimiero koplyčioje Vilniaus katedroje (1900 m.), sienos ir stiuکو lipdiniai Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje (1902 m.). Restauruoti kai kurie meno požiūriu vertingi sakraliniai daiktai, saugomi Vilniaus bažnyčiose. Be to, 1901 m. atnaujinta Šv. Jackaus koplytėlė, o medinė šventojo figūra pakeista nauja, nulieta iš bronzos pagal skulptoriaus Boleslovo Balzukevičiaus projektą (Bolesław Balzukiewicz, 1879–1935) (Uziębło 1901; Poklewski 1994: 33–34).

Naujų bažnyčių statyba Vilniuje tapo įmanoma tik po revoliucinių 1905–1907 m. įvykių, kada carinė valdžia buvo priversta padaryti kai kurių nuolaidų pavergto krašto gyventojams. 1910 m. pastatyta nedidelė bažnyčia Gerosios Vilties gatvėje, 1911 m. – Šv. Kazimiero bažnyčia Naujojoje Vilnioje (architektas Sewerynas Houwaltas) bei pradėta statyti Švenčiausios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčią Žvėryne (architektas Waclowas Michniewiczzius), kurios statyba baigta tik 1922 m. (Architektura... 2006: 181; Jackiewicz 2003: 127, 134, 137). 1913 m. pavasarį Vilniuje, Tambovo ir Archangelsko (dabar Vivulskio ir Vytenio) gatvių kampe, buvo pradėta statyti moderni Antano Vivulskio (Antoni Wiwulski, 1877–1919) suprojektuota Švenčiausiosios Jėzaus Širdies bažnyčia. Jos statyboje panaudotas gelžbetonis – nauja tuo metu konstrukcinė medžiaga. Gelžbetonio tinkamumu bažnyčios statybai suabejojo gubernijos architektas Aleksandras Špakovskis, tačiau kiti architektai ir inžinieriai (Marianas Lutosławskis, Sewerynas Houwaltas, Tadeusz Rostworowski, Waclowas Michniewiczzius, Augustas Kleinas) pritarė A. Vivulskio idėjai. A. Vivulskio suprojektuotas gelžbetonio konstrukcijas išliejo Varšuvos Lutosławskio statybos biuro Vilniaus skyriaus specialistai, vadovaujami Teofilio Szopos. Pasak dabartinių specialistų, konstrukcijos buvo nepaprastai tvirtos, ypač pagrindinio fasado bokšteliai, išlieti kartu su spiraliniais laiptais. Drauge jos ir labai plonos, lengvos. Svarbiausią vaidmenį vaidino centrinės navos konstrukcija su išsišovusias priekiniais bokšteliais. Šoninės navos tik glaudėsi prie jos. Gelžbetonio karkasas buvo apmūrytas plytomis, paliekant nepaslėptą gelžbetonio paviršių vien bokšteliuose. Pastato techninis sprendimas liudijo aukštą A. Vivulskio kvalifikaciją. Deja, bažnyčia niekada nebuvo pabaigta statyti. Jos statybą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas. 1919 m. nebaigtos bažnyčios požemiuose buvo palaidotas jos autorius A. Vivulskis. Tarpukaryje statyba buvo tęsiama, bet dėl įvairių priežasčių (projekto pakeitimų, lėšų stokos) nebaigta iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. 1962 m. A. Vivulskio palikai buvo perkelti į Rasų kapines, o bažnyčia perdaryta į Statybininkų kultūros rūmus. Originalus sakralinis pastatas buvo negražinamai sunaikintas (Poklewski 1994: 60–63; 1996; Małachowicz 1996: 56–58; Lukšionytė-Tolvaišienė 2002).

Išvados

Vilniaus sakralinės architektūros raidai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje darė didelę įtaką carinės valdžios politika. Ji rėmė stačiatikių cerkvių ir riboję katalikų bažnyčių statybą. Rusų valdžios ir Stačiatikių bažnyčios iniciatyva aptariamuoju laikotarpiu išdygo kelios didelės cerkvės tuometiniuose Vilniaus priemiesčiuose – Naujininkuose, Šnipiškėse, Žvėryne, Pohuliankoje. XX a. pradžioje dėl revoliucinių įvykių sušvelninus carinį režimą restauruotos Šv. Onos ir Šv. Mykolo bažnyčios, pastatytos Šv. Kazimiero bažnyčia Naujoje Vilnioje ir nedidelė bažnyčia dabartinėje Gerosios Vilties gatvėje, pradėta statyti Švenčiausios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia Žvėryne. Stačiatikių ir katalikų sakraliniai pastatai statyti Vilniuje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje mažai įdomūs architektūriniu požiūriu. Originaliausia iš jų turėjo būti A. Vivulskio suprojektuota Švenčiausiosios Jėzaus Širdies bažnyčia. Ji buvo pradėta statyti 1913 m., bet jos statybą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas, tarpukaryje statybos darbai buvo tęsiami, bet nebaigti.

Literatūra ir šaltiniai

- A. R. Z (pseudonimas). 1899. Z prowincji [O fatalnym stanie kościoła św. Anny], *Kraj* 5: 28–29.
- Bartikienė, J.; Kitkauskas, N. 1975. Vilniaus Onos bažnyčios restauravimas 1902–1909 ir 1969–1971 metais, *Architektūros paminklai* 3: 72–86.
- Dmochowski, T. 1899. Niedbałość czy nieuctwo? [O ruinie, grożącej kościołowi św. Anny i innym kościołom wileńskim], *Kraj* 7: 15.
- Drėma, V. 1991. *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais*. Vilnius.
- Architektura. Dzieła i twórcy od XVI w. do 1945 r. 2006, w *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*. T. 4. Opracował Mieczysław Jackiewicz. Bydgoszcz.
- Ener [Rouba, N.]. 1906. W murach b. kościoła św. Michała, *Kurier Litewski* 247(348): 1–2.
- Ener [Rouba, N.]. 1908. Kościół św. Michała w Wilnie, *Życie Ilustrowane* 2(39), 28 IX (11 X): 309–311.
- Jackiewicz, M. 2003. *Spacerkiem po Wilnie*. Warszawa.
- Jankevičienė, A. 1981. *Vilniaus gotikos ansamblis*. Vilnius.
- Janonienė, R. 2004. Švč. Mergelės Marijos paveikslas Vilniaus Šv. Mykolo bažnyčios votai ir karūnos, *Menotyra* 35(2): 24–25.
- Jarozewicz, A. 1994. Przebudowy kościołów katolickich na cerkwie prawosławne na Białorusi po powstaniu styczniowym (w świetle materiałów archiwalnych), w *Kultura i polityka: Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży imperium rosyjskiego (1772–1915)*. Warszawa, 141–153.
- Kłos, J. 1923. *Wilno: przewodnik krajoznawczy*. Wilno.
- Kłos, J. 1937. *Wilno: przewodnik krajoznawczy, wyd. trzecie poprawione po zgonie autora*. Wilno.
- Kurczewski, J. 1912. Dokumenty odnośnie do koronacji cudownego obrazu N.M.P. Świętomichalskiej, *Litwa i Ruś* 4(1): 58–63.
- Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*. 2 t. 1994. Vilnius.
- Lietuvos architektūros istorija. Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m. vidurio*. 3 t. 2000. Vilnius.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Fondas 1135 (Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fondas), Ap. 8, B. 53.

- Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 2002. *Antanas Vivulskis (1877–1919): tradicijų ir modernumo dermė*. Vilnius.
- Małachowicz, E. 1996. *Wilno: dzieje, architektura, cmentarze*. Wrocław.
- Obraz cudowny Najświętszej Maryi Panny w kościele św. Michała w Wilnie*. 1857. Wilno.
- Obraz M. B. Świętomichalskiej. 1934, *Dziennik Wileński* 242: 7 IX.
- Paszkwicz, P. 1994. W cieniu tronu i ołtarza. Polityka imperialna Rosji i jej aspekty rusyfikacyjne (fazy i przejawy), *Kultura i polityka: Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży imperium rosyjskiego (1772–1915)* 7: 27.
- Poklewski, J. 1994. *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*. Toruń.
- Poklewski, J. 1996. Antoni Wiwulski: twórca niesłusznie zapomniany, w *Wilno i kresy północno-wschodnie*. Białystok, 165–190.
- Römer, K. 1906. W sprawie restauracji kościoła św. Michała, *Kurier Litewski* 253(354), 8 (21) XII: 2.
- Sopoćko, M. 1935. Restauracja obrazu Matki Boskiej w kościele Św. Michała, *Kurier Wileński* 238, 31 VIII.
- Sprawozdanie z czynności Komitetu gruntownej restauracji rzymsko – katolickiego kościoła św. Anny w Wilnie za czas od 28 maja 1902 r. do dnia 1 maja 1904 r. 1904, *Kraj* 23, dodatek *Życie i Sztuka* 26: 1–4.
- Sprawozdanie z czynności komitetu odnowienia kościoła św. Anny (1902–1910). 1910, *Goniec Codzienny* 127, 12 (25) VIII: 3.
- Širkaitė, J. 1994. Carska polityka kulturalna na Litwie a Wileńska Szkoła Rysunkowa, w *Kultura i polityka: wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży imperium rosyjskiego (1772–1915)*, pod red. D. Konstantynowa i P. Paszkwicza. Warszawa, 244–245.
- Uziębło, L. 1901. Kartki luźne: pomniki wileńskie (A. E. Odyńca, L. Borowskiego, misyjny św. Jaka), *Tygodnik Polski* 33 (46), 3 (16) X: 262.
- Uziębło, L. 1905. W sprawie restauracji kościoła św. Anny, *Kurier Litewski* 17, 21 IX.
- Uziębło, L. 1906. Kościół św. Michała, *Kurier Litewski* 254 (355), 9 (22) X: 1–2.
- Uziębło, L. 1912. Kościół św. Michała w Wilnie (po przerwie 25 – letniej), *Świat* 7(49): 11–12.
- Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, fondas 42 (Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyriaus fondas). 1899–1915.
- Zahorski, W. 1905. *Kościół św. Anny w Wilnie*. Wilno.
- Zahorski, W. 1911. *Kościół św. Michała i klasztory panien Bernardynek w Wilnie*. Petersburg.
- Виноградов, А. А. 1908. *Путеводитель по городу Вильне и его окрестностям*. 2 изд. Вильна.
- Врублевский, М. И. 1886. Новая православная святыня города Вильны – церковь во имя «Знамения Божьей Матери» в местности Зверинец – Александрия, *Виленский календарь на 1904 год*: 153–166.
- Корнилов, И. П. 1901. *Русское дело в Северо – Западном крае. Материалы для истории Виленского учебного округа преимущественно в муравьевскую эпоху*. С. Петербург.
- Миловидов, А. 1913. *Виленский храм – памятник в ознаменование 300 – летия царствования Дома Романовых и в память князя К. К. Острожского (ко дню освящения храма 9-ого мая 1913 г.)*. Вильна.
- Миловидов, А. И. 1910. *Распоряжения и переписка графа М. Н. Муравьева относительно римско – католического духовенства в Северо – западном крае*. Вильна.
- Миловидов, А. И. 1911. *Торжество закладки исторического храма – памятника в Вильне и значение этого памятника*. Вильна.
- Сборник распоряжений графа М. Н. Муравьева по усмирению польского мятежа в Северо-западных губерниях 1863 –1864*. 1866. Составил Н. Цылов. Вып. Первый. Вильна.

- Смоктунович, Л. 1903. Знаменская церковь в местности «Зверинец–Александрия», *Литовские епархиальные ведомости* 24–25: 193–196.
- Смольский, К. 1903. Слово на освящение Знаменской церкви в местности «Зверинец–Александрия», *Литовские епархиальные ведомости* 28: 180–182.
- Турцевич, А. О. 1898. Граф Михаил Николаевич Муравьев, *Виленский календарь на 1899 год. Устав общества под названием Совет прихода светской Александро-Невской церкви*. 1907. Вильна.
- Шлевис, Г. 2006. *Православные храмы Литвы*. Вильнюс.

DEVELOPMENT AND RESTORATION OF SACRAL OBJECTS IN VILNIUS AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Henryka Ilgiewicz

*Culture, Philosophy and Arts Research Institute, Saltoniškių str. 58,
LT-08105 Vilnius Lithuania
E-mail: hilgiewicz@yahoo.com*

Summary. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, due to the initiative of Russian government and Orthodox Church, several grand churches were built in Vilnius. The development and restoration of Catholic sacral objects were practically restricted until the end of Russian rule in 1915, but at the beginning of the 20th century, this restriction was slightly defused. The Catholic community of Vilnius seized this opportunity and began an action of saving sacral objects. The churches of St. Ann and St. Michel and the interior of St. Peter and Paul's church were restored. The development of new churches in Vilnius was enabled after revolutionary events in 1905–1907 when tsarist authorities were forced to make some abatements for the people of the enslaved country. A small Catholic church in the actual Gerosios Vilties street and the church of St. Kasimir in Naujoji Vilnia were built, the construction of Blessed Virgin Mary church was started in Žvėrynas and a modern church of Holy Heart of Jesus was not completed.

Keywords: Sacral buildings, Catholic churches of Vilnius, Orthodox churches of Vilnius, St. Anne's Church, the Church of St. Michael, Orthodox Church of St. Constantine and St. Michael.

Henryka Ilgiewicz – habilituota daktarė, Kultūros, filosofijos ir meno instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. 1990–1992 m. doktorantūros studijos Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos institute. 2001–2004 m. neakivaizdinė habilitacinė stažuotė Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos institute. 1992 m. Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos institute suteiktas daktaro laipsnis už darbą „Lietuvos krikštas liškiolinių tyrimų šviesoje“. 2007 m. Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos institute suteiktas humanitarinių mokslų (istorijos) habilituoto daktaro laipsnis už darbą „Vilniaus mokslo draugijos ir institucijos XIX amžiuje“.

Pagrindinės mokslinių interesų sritys: Lietuvos ir Lenkijos istorija, Lietuvos kultūros istorija, mokslo istorija.

Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrijos, Lietuvos lenkų mokslininkų draugijos (*Stowarzyszenie Polaków Naukowców Litwy*), Lenkų mokslo draugijos išeivijoje (*Polish Society of Arts and Sciences Abroad*), Pasaulinės lenkų išeivijos tyrimų tarybos (*World Research Council on Poles Abroad*) narė.

Monografijos: 1. Ilgiewicz, H. 2005. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*. Santr. angl., liet. Toruń: Wyd. Adama Marszałka. 480 p., il.; 2. Ilgiewicz, H. 2008. *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*. Santr. angl., liet. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. 668 p., il.

Henryka Ilgiewicz, a habilitated doctor and a senior research worker at Culture, Philosophy and Arts Institute in Vilnius. 1990-1992 – doctoral studies at the Institute of History at Adam Mickiewicz University of Poznan (Poland); 2001-2004 – extramural habilitation internship at the Institute of History at Adam Mickiewicz University of Poznan. In 1992, the thesis *The Christening of Lithuania in Previous Research* was granted Doctor's degree at the Institute of History at Adam Mickiewicz University of Poznan. In 2007, the thesis *Scientific Societies and Institutions in Vilnius in the 19th Century* was awarded Habilitated Doctor's degree at the Institute of History at Adam Mickiewicz University of Poznan.

The main areas of scientific interest include the History of Lithuania and Poland, the History of Lithuanian Culture and the History of Science.

Membership in the Lithuanian Society of Historians and Philosophers, in the Society of the Polish Scientists of Lithuania, in the Polish Society of Arts and Sciences Abroad and in the World Research Council of Poles Abroad.

The monographs: 1. Ilgiewicz, H. 2005. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku* [*Scientific societies and institutions in Vilnius in the 9th century*]. Summary in English and in Lithuanian. Toruń: Wyd. Adama Marszałka. 480 p.; 2. Ilgiewicz, H. *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907-1939) i jego poprzednicy* [*Societates Academicae Vilnenses: The Friends of Science Society in Vilnius (1907-1939) and its ancestors*]. Summary in English and in Lithuanian. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. 668 p.